

ZİYA GÖKALP ŞİİRİNDE TOPLUMSAL SORUMLULUK BİLİNCİ

İlteriş YILDIRIM*

Atf: Yıldırım, İlteriş. "Ziya Gökalp Şiirinde Toplumsal Sorumluluk Bilinci", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 141-156.

ÖZ: Türk sosyolojisinin kurucusu sıfatıyla Türk düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Ziya Gökalp, sosyolojik çözümlerinin yanında toplumsal temalara sahip oldukça kapsamlı bir şiir bütünlüğünün de sahibi olarak tebarüz eder. Gökalp, sancılı bir toplumsal geçiş ve değişim sürecine nitelikli bir sosyolojik reaksiyon göstermesine paralel olarak toplumsal yaşam için gerekli gördüğü iyileşmeleri ve yenilikleri, öğretici bir üslupla şiirsel ifadeye dökmüştür. Üst düzey bir aydın sorumluluğu ve ısrabına sahip olduğu açıkça anlaşılan Gökalp, milli kültürel bir bilinç halinin gereği olarak, ahlaki bir yaşamı öneren sorumluluk, dürüstlük, çalışkanlık, dayanışma gibi erdemlerin temel alındığı şiirler yazmıştır. İyi insan olma idealini çeşitli biçimlerde tasvir eden bu şiirler, aynı zamanda çağdaş koşullarda inşa olması düşünülen yeni toplumsal durum için yüksek bir hassasiyetin işareti olarak da görülebilir. Bu çalışma, Gökalp'ın sosyolojisinin sanatsal bir ifadesi olarak görülmesi gereken şiirlerin, toplumsal yaşamı iyileştirmeye yönelik girişimler için üstün bir ilham kaynağı olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp Şiirleri, Toplumsal Sorumluluk, Aydın Sorumluluğu

The Consciousness of Social Responsibility in Ziya Gökalp Poetry

ABSTRACT: Ziya Gökalp, who has an important place in Turkish thought as the founder of Turkish sociology, stands out as the owner of a comprehensive body of poetry with social themes in addition to his sociological analyses. In parallel with his qualified sociological reaction to a painful process of social transition and change, Gökalp put the improvements and innovations he deemed necessary for social life into poetic expression with an instructive style. Gökalp, who was clearly understood to have a high level of intellectual responsibility and suffering, wrote poems based on virtues such as responsibility, honesty, diligence and solidarity, which suggested a moral life as a requirement of national cultural consciousness. These poems, which depict the ideal of being a good person in various forms, can also be seen as a sign of a high sensitivity for the new social situation to be built in contemporary conditions. This study argues that the poems, which should be seen as an artistic expression of Gökalp's sociology, are an outstanding source of inspiration for attempts to improve social life.

Keywords: Ziya Gökalp Poems, Social Responsibility, Intellectual Responsibility

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 13.08.2024

Kabul Tarihi : 18.12.2024

*Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, ilteris_yildirim@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4559-0473

Giriş

Geleneksel dünyadan modern dünyaya geçişin sancılarının bir sonucu olarak bilimsel bir reaksiyon olarak gelişen sosyoloji biliminin oldukça sancılı bir geçiş örneğini teşkil eden Türk sosyolojisinin başlangıç noktası deyince akla hiç kuşkusuz Ziya Gökalp gelmektedir. Elbette ki bilimlerin tarihinde, bu başlangıçlara ilişkin kabuller değişken özellik arz etmekle birlikte Gökalp'ın Modern Batı'da gelişmekte olan sosyoloji bilimine oldukça erken yanıt vermiş bir düşünür olarak taşıdığı önem tartışılmazdır. Bu anlamda Türk Sosyolojisinin başlangıç noktası ve ilki olduğu yönündeki tespitler hatta övgüler de son derece yerindedir denilebilir.

Ziya Gökalp vefatının 100. yılında, herhangi bir yapının kurucusunun o yapı için büyük öneme sahip olmaya devam ettiği her durumda olduğu gibi, Türk sosyolojisi açısından kritik önemini sürdürmeye devam etmektedir. Batı Avrupa'da meydana gelen değişimlerle dünya ölçeğinde değişen dengeler sonucunda, Osmanlı İmparatorluğunu da tarih sahnesinden çekilmeye zorlayan şartlar, Türk toplumunu da sancılı değişimlerle yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Osmanlı'nın gerileme ve çöküş döneminden başlayıp Cumhuriyet'in kuruluş dönemi boyunca süren ve hala devam ettiği ifade edilebilecek olan değişim tartışmaları bağlamında, Gökalp'ın güçlü bir vatanperver refleksle ama bir o kadar da bilimsel hassasiyet ve bilgelikle bir takım çözümler ortaya koyduğu bilinmektedir.

Kaostan toplumsal düzene geçişi sağlayacak milli ve çağdaş bir formülasyon olarak öne sürdüğü Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ideali ile gerisinde kalan çağdaş medeniyeti güçlü bir sosyal ve kültürel bütünlük olarak yakalama fikrinin Gökalp sosyolojisinin ana teması olduğunu ifade etmek gerekir. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından "fikir babam" diye takdim edilen Gökalp'ın, Türkçülük fikrinin yakın ve uzak gelecekteki ideallerine de yön veren önemli bir düşünür olduğunu belirtmek gerekir.

Gökalp'ın edebiyat çevrelerinde politik içerikli diye kodlanan buna karşılık sosyoloji çevrelerinde de şiir olduğu için gözlerden uzak olan şiirleri, onun düşünce sistemini ve belki de her şeyden önce yurdu ve milleti için çırpınan duygularını, fikirlerini ve topyekûn kişiliğini anlamak açısından çok önemli bir kaynaktır. Bilindiği gibi kısa ömrünü ülkesi ve milleti için dinamik ve üretken bir çalışma süreci ve memleket efkârıyla tamamlamış olan Gökalp, bu anlamda örnek alınması gereken bir aydın biyografisi ve sorumluluğu ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, yukarıda çizilen çerçeve içinde Gökalp şiiri toplumsal yaşam açısından önem arz eden belirli temalar içinde ele alınmaya ve çözümlenmeye çalışılacaktır. Didaktik bir ruha sahip olan şiirlerden hareketle, Gökalp sosyolojisinin sanata ve edebiyata yansıyan ruhunu kavramanın önemi üzerinde durulacaktır.

Gökalp'ın Aydın Kişiliği Üzerine Bazı Tespitler

Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucu ismi olarak çok yönlü bir ilginin konusu olmuş bir sosyologdur. Elbette ki sosyolog olması, onun dinamik yaşam tecrübesini tanımlayan kimliklerden sadece bir tanesidir. Bilim insanı olmanın dışında Ziya Gökalp'ı, felsefi ilgisiyle, şiirleriyle, politikaya olan ilgisiyle, Cumhuriyet'in reformlarını ciddi biçimde belirleyen aydın kimliğiyle tanımlamak mümkündür.

Güngör, din konusundaki görüşlerinin eleştirel bir sorgulamasını yaptığı yazısında Gökalp'ı, bir devirde Türk düşüncesini tek başına temsil etmiş bir kişi olarak tanımlamaktadır.¹ Gökalp'la ilgili olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerin birçoğunun

¹ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, 1998, s.62.

değişmeyen ortak noktası, onun yaşadığı dönem içinde, zorlu koşullara rağmen akademik ve düşünsel bir emek vermiş olması ve ülkesiyle toplumu için hayati öneme haiz konuları maharetle ele almış olmasındadır.

Berkes, Türk toplumunun derinleşmiş sorunlarını çözmek için Gökalp kadar kafa yoran, ciddi ve namuslu bir düşünür bulunmadığını ifade etmek suretiyle onun aydın sorumluluğu noktasındaki değerini vurgulamıştır.² Hassasiyetleri ve özverisiyle ortaya koyduğu düşünsel miras, Gökalp'ı gerçekten ayrıcalıklı bir konumda ele almayı zorunlu kılmaktadır. Türk Sosyolojisinin tartışmalı sorunlarının ötesinde bakıldığında, Berkes'in övgüsünün haklılığını anlamak bakımından Gökalp'ın aydın tavrı büyük önem arz etmektedir.

Tunaya, Meşrutiyet'ten başlayarak Müdafai Hukuk Hareketi boyunca Ziya Gökalp'ın Türkçülük hareketin liderliğini üstlendiğini ifade etmekte, hatta sosyolojik bir metotla bu hareketin eksik düşünsel yönlerini tamamlayarak şuursuz bir halde bulunan milli vicdanın eksik yönlerini keşfettiğini dile getirmektedir.³ Gökalp sadece Türkçülük hareketinin fikri temellerini tesis etmekle kalmamış aynı temelde gerçekleşen Cumhuriyet'in de fikri temellerinin oluşmasında belirleyici rol oynamıştır.

Türkdoğan, Gökalp'ın uyumcu ve uzlaşmacı yaklaşımıyla üç düşünce akımını sentezlemeye çalışmasına vurgu yaparak, bu sayede Garpcılık olarak ele alınan meseleyi muasırlaşmak biçiminde ele almakla hem değişimle gelecek olası bir kültürel yarılmanın önüne geçmeye çalıştığını hem de farklı uygarlık çevreleri ile etkileşime geçmenin önemini ve gerekliliğini vurguladığını belirtmektedir. Türkleşmek ve İslamlaşmak ile bu akımların siyasal odak noktalarından soyutlanarak millet yapma sürecinin temel dinamikleri haline getirilmesi de yine Gökalp'ın mahareti olarak görülmektedir.⁴ Gerçekten de Gökalp'ın ortaya koyduğu formülasyonun, politik olarak bölünmüş bir toplumsal durumda bütünleşmenin sağlam bir teorik temelini ortaya koymak anlamına geldiği söylenebilir.

Yine Türkdoğan, Gökalp'ın Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki köprü mahiyetindeki bir geçiş döneminde yaşadığını ve eserlerini bu geçiş döneminin savaş ve türlü mahrumiyete dayalı üzüntü ve ıstırap veren ortamına rağmen verdiğini ifade etmekte ve bu yönüyle Gökalp'ın entelektüel anlamdaki güçlü üretkenliğine gönderme yapmaktadır.⁵ Anadolu'da Türklüğün içinde bulunduğu zorluk ve ıstırapların Gökalp'ın motivasyonunu önemli ölçüde artıran temel faktör olduğunu ve bu durumun harekete geçmek bakımından onu kamçıldığını ifade etmek mümkündür. Bunu anlamak için onun hem biyografisine hem de bilimsel anlamda sosyolojik çerçevede yazdığı metinlere ve ıstıraplı bir şekilde yazdığı anlaşılabilir şiirlerine bakmak gerekir.

Eröz, bugünkü modern dünyanın oluşum sürecinde belirgin bir fenomen olan emperyalizmden etkilenmiş az gelişmiş ülkelerin ideolojik savrulmalarına karşın Türkiye'nin Atatürk'ün kişiliği, Kuvayı Milliye ruhu, Türk Ocakları gibi entelektüel güçler yanında Ziya Gökalp'ın irşat edici fikirlerine de vurgu yapmaktadır.⁶ Gökalp'ın sosyoloji bilimi ve aydın sorumluluğu ile sentezlediği görüşlerinin çığır açıcılığı ve rasyonelliği

²Niyazi Berkes, *Türk Düşüncesinde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 237.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.76.

⁴ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.11-12.

⁵ Orhan Türkdoğan, *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 454.

⁶ Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 377.

noktasında özellikle gelişme gösteren literatürü de delil göstermek suretiyle geniş bir mutabakat olduğunu dile getirmek mümkündür.

Akkutay, Gökalp'ı, ait olduğu toplumun sorunlarından üzüntü duyan gerçek bir fikir, ülkü ve bilim insanı olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda Gökalp'ın, toplumsal sorunların çözümünü toplum dışı yöntemlerde aramamak, Batı'da gelişen sosyoloji bilimini kendi toplumuna uyarlamak, bir yandan toplumsal sorunları çözümlemeye çalışmak bir yandan da kurulmakta olan yeni devletin fikri temellerinin bilimsel ilkelere uygunluğunu değerlendirmek gibi oldukça değerli entelektüel hasletlere sahip olduğunu dile getirmektedir.⁷ Gökalp'ın belki de en önemli özelliği, yukarıda sayılan paha biçilmez katkıları sunmak için onu harekete geçiren toplumuna ve kültürüne olan bağlılığıydı. Ülkesinin ve milletin geleceğine ilişkin olarak duyduğu ıstırap, onu önemli işler icra etmeye sevk eden temel faktör olsa gerektir.

Gökalp'ın Durkheim bağlantısı nedeni ile sıklıkla eleştirel biçimde pozitivistlikle ilişkilendirilmesi konusunda farklı bir değerlendirme olarak Dikeçligil, Gökalp'taki pozitivistik motiflerin, onun sosyoloji ile ilgilendiği dönemdeki egemen paradigmanın bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini ifade etmekte ve bunun yanında pozitivistik düşüncenin görünmez duvarlarına rağmen Gökalp'ın daima değerlerden yana bir tavır koruduğunu ifade etmektedir.⁸ Bu nokta oldukça önemlidir çünkü kalıp bir bilgi olarak Gökalp'ın pozitivistikle tam bir mutabakat içinde olduğuna yönelik olarak dile getirilen varsayımlar, onun toplumunu düzenlemek üzere ortaya koyduğu inşacı ve eylemci tavır görmezden gelmekte, reformist yönünü kaçırmaktadır.

Sarıbay, Gökalp'ın yaşadığı devrede, yüzünü Batı'ya dönmüş ve değişimin endişesini taşıyan hem halkın hem de aydın kesimin bir ikilem içinde kaldığını, kimilerinin değişmeyi reddederek mevcut sorulu durumu olduğu gibi bırakma eğiliminde olduğunu buna karşın diğer bazılarının da gelişmek için kaçınılmaz olarak kültürü terk etmek gerektiğini düşündüklerini ifade etmektedir. Sarıbay'a göre Gökalp'ı özgün kılan özellik, sentezci bir yaklaşımı aktif biçimde savunmasıdır.⁹ Gökalp'ın bu sentezci tavrı, oldukça spekülasyon olan bu konuda, ya gelişmekten ya da öz kültüründen vazgeçmek gibi zorunlu bir tercihi dayatan kısır tartışmayı akliselikle yatıştırmıştır. Kültürün yok olmasının kolaylıkla ispat olamayacağı gerçeğine karşın, kısır ve soyut bir tartışma vasıtasıyla toplumu gelişme hedefinden uzaklaştırmak sağlıklı bir tavır olamaz. Gökalp'ın sentezi bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

Heyd, Gökalp'ın çalışmalarında baskın olan karakteristiğin güçlü bir öğretme ve eğitme arzusu olduğunu belirtir. Akçura'nın onu Alman romantik filozoflarından Fichte'ye benzetmesine de gönderme yapan Heyd, Gökalp'ın da tıpkı Alman romantik filozofları gibi halkı eğitmeği ve ulusal uyanışı sağlamayı amaçladığı yönünde değerlendirmeler yapar.¹⁰ Akçura ise Gökalp'ın Fichte'ye olan bu benzerliğini, Gökalp'ın ekonomik ve siyasal

⁷Ülker Akkutay, "Küreselleşme Sürecinde Gökalp'ın Eğitim Görüşlerinin Yorumlanması", Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Ed. Nevin Güngör Ergen ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 25.

⁸Beylü Dikeçligil, "Yeni Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp'te Kültür Kavramının Analizi", Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Ed. Nevin Güngör Ergen ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 40,41.

⁹Ali Yaşar Sarıbay, "Global Toplumda Ziya Gökalp'i Okumak", Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Ed. Nevin Güngör Ergen ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 43.

¹⁰Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.168.

sorunların kuramsal ve pratik yönlerine gösterdiği ilgi ve verdiği önem olarak tarif etmektedir.¹¹

Akçura, Gökalp'ın düşünce adamı olarak önemini şu cümlelerle dile getirmektedir:

Ziya Bey'in üstüne aldığı her işde gösterdiği içtenlik, direşme ve çaba, Türk Yurdu'ndaki çalışmalarında da görülürdü. Derginin her sayısına bir yazı ya da şiir yetiştiriyor, yönetim kurulunun her toplantısına düzenli olarak geliyordu. Türk Yurdu'nda çıkan yazıların hepsinde onun büyük ve seçkin zekâsının damgası vardı. (...) Ziya Bey, "Sosyoloji" diye bir bilim tasarlıyordu. Sosyoloji bilimine toz kondurmak, onun çok canını sıkardı. Sosyolojinin kesinlikle bir bilim olarak kabul edilmesini isterdi. O, Dürkheim'in sosyolojisi üzerine yeni bir Türk toplumu kurmak amacındaydı (...) Ziya Gökalp Bey'in düşünce adamı olarak, bir şair ve filozof olduğu anlaşılıyor. Aslına bakılırsa felsefe şiire uzak değildir; Anatol Frans, felsefeye "Bilimin Şiiri" diyordu. (...) bir baş, bir yol gösterici olarak sevgiyle anmada bütünüyle haklıyız. Gerçekten, bugünün Türk gençliğini şimdiki zaman ve yerde en hak bir yola, Türk ulusculuğu yoluna sokan, özellikle onun doğruyu göstermesiydi.¹²

Akçura yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Gökalp'ın ne denli memleket sevdalısı bir düşünür olduğunu, bunun yanında bu ilgisini çok yönlü (sosyoloji, felsefe, şiir, eğitim, politika vs.) bir emekle ve yol gösterici sorumluluğuyla ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Akçura'nın ifadesinde geçen ve Gökalp'a atfedilen yeni bir Türk toplumu kurma ülküsünün, onu üzen ve kederlendiren toplumsal sorunları aşmış bir vatan ve ülke ideali olduğu, böyle bir toplum inşası olduğu, Akçura'nın ve Gökalp ile ilgili görüşleri yukarıda ele alınan birçok yazarın görüşüyle sabittir. Eğribel¹³, Gökalp'ın bu tavrını, Prens Sebahattin ile mukayese ederek Prens Sebahattin'in toplumsal yapı kavramını kullanmak suretiyle İngiliz toplum yapısını Anadolu Türklüğünün toplumsal yapısından üstün gördüğünü ve yapısal örnek bir model olarak ele aldığını belirtmektedir. Buna karşın Gökalp'ın rasyonel bir şekilde değişme ve gelişme meselesini, değişen dünya düzenine reaksiyon göstermek anlamında bir siyaset değişikliği olarak ele aldığını ifade etmekte ve hatta Cumhuriyet dönemindeki devrimlerin de bu siyaset değişiminin gereği olduğunu belirtmektedir.

İnalcık, Gökalp'ı kısa süren yaşamına rağmen düşüncesiyle yüzyıla damga vurmuş bir düşünür olarak takdim etmekte, aile, çevre vb. gibi birçok açıdan özellikli kişiliğinin, onun savaşlar ve devrimlerle kaotikleşmiş bir dönemde özel bir kılavuz olarak tebarüz etmesine neden olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ İnalcık ayrıca, Gökalp'ı ülkenin parçalanmakta olduğu bir dönemde ortaya çıkan yeni bir düzen ve denge arayışlarına tercüman olan en üst entelektüel seviyedeki düşünür olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Oldukça zorlu ve çalkantılı bir dönemde böylesine önemli entelektüel rolleri üstlenmiş olmak Gökalp'ı özel kılmaktadır. Bu nedenledir ki, toplumunun sorunlarına ilişkin üst düzey bir kavrayış ve sorumluluk hissi Gökalp'ın bıraktığı eserlerin baskın karakteri olarak kendini göstermektedir.

Güngör Ergen, Hilmi Ziya Ülken'in tarihe ve topluma yöne veren insanlar için ortaya koyduğu 'büyük adam' / 'büyük insan' ayrımından hareketle iman gücünün yanında zekâ ve kurnazlığa, natürel bir insan enerjisine sahip olarak başarı kazanan 'büyük adam'lara karşı özellikle bu birincilerin neden olabileceği olası tahribatları da düzelterek biçimde

¹¹Akt. Enver Benhan Şapolyo, *Ziya Gökalp İttihatı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, 2. Baskı, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1974, s.137.

¹²A.g.e., 135-137.

¹³Ertan Eğribel, "Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sebahattin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu", *Sosyoloji ve Coğrafya: Süha Güney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı*, Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 248.

¹⁴Halil İnalcık, "Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:3 Sayı: 12, 2000, s.9.

¹⁵A.g.e., s.16.

topluma düşünce ve ülkü aşıl原因, böylelikle tarihin gelişmesini de mümkün kılan 'büyük insan'ların öneminden söz etmektedir. Güngör Ergen, bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Atatürk İnkılaplarının düşünsel temellerini olgunlaştırma şeklinde tarihi rolüne ek olarak dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsünü kurmuş ve ahlaki, edebi, folklorik çalışmalara ciddi katkı sunmuş olan Ziya Gökalp'ı da 'büyük insan' kategorisinde mütalaa etmektedir.¹⁶ Burada ifade edilen karakteristik özellikler, Gökalp'a atfedilen büyük insan tanımlamasının ne kadar yerinde olduğunu doğrulamaktadır.

Bu noktaya kadar, Gökalp'ın aydın kişiliği; onun siyasal fikirlerini, bilimsel düşüncelerini, çelişkisiz ve tutarlı insani tavrını, vatan sevgisini, bütünleştirici tutumunu, değer yönelimli oluşunu, yol gösterici rolünü, toplumsal gelişmeci arzusunu vs. daha bu şekilde artırılabilir diğer pek çok olumlu karakteristik özelliğini vurgulayan çeşitli düşünür, akademisyen ve yazarların görüşleri seçmeci bir usulle ele alınmıştır. Bütün bu özellikleri, aydın sorumluluğu veya toplumsal sorumluluk olarak nitelemek mümkündür. Sorumluluk duygusu, kişilerin yetkin olduğu alanlarda ortaya koyması gereken işlevleri yerine getirmek konusundaki sadakati veya bağlılığı olarak tarif etmek mümkündür. Bundan sonraki bölümde Gökalp şiirleri, bu noktaya kadar tasvir edilen ve toplumsal sorumluluk olarak kategorize edilen özellikleri temsil eden örnekleri ile ele alınacaktır.

Gökalp Şiirinin Toplumsal Sorumluluk Açısından Çözümlemesi

Ziya Gökalp, nispeten kısa sürmüş ömrünü, düşünceler üretmek suretiyle fikri mücadeleye ve ülkesine adanmış büyük bir insandır. Onun sosyolojik bilimsel ve felsefi emeğiyle bütünleşen vatan sevgisi, büyük bir aydın sorumluluğunun oluşmasıyla taçlanmıştır. Onun "Kızıl Elma", "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak", "Yeni Hayat", "Altın Işık", "Türk Töresi", "Doğru Yol", "Türkçülüğün Esasları" gibi eserleri göz önüne alındığında tam da Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak üçlemesinde olduğu gibi Türkleşmenin temsil ettiği milli kültürel bir hassasiyetin, İslamlaşma ile karakterize edilen değersel ve ahlaki bir hassasiyetin ve Muasırlaşma ile karakterize olan uzmanlaşmaya dayanan mesleki iş bölümü ve meslek ahlakı, üretim, toplumsal düzen, gelişme, kalkınma ve çağı yakalama gibi çağdaş bir toplum olmaya yönelik hassasiyetlerin belirginleştiği görülür. Bu hassasiyetleri, bu çalışmada sürekli vurgulandığı gibi, Gökalp'ı özgün kılan, ona yeni kurulmakta olan bir ülkenin fikri temellerini oluşturma sıfatını getiren, ülkenin emperyalizme karşı istiklal harbini başarıyla yönetmiş ve kurucu devlet başkanı olmuş önderi olan Mustafa Kemal Atatürk tarafından "fikir babam" diye takdim edilmesini sağlayan temel faktör olarak görmek gerekir.

Olgunlaşmakta olan endüstriyel modern çağın gerisinde kalmış olan ve bu anlamda tarih sahnesinden çekilme tehlikesi yaşayan Osmanlı ülkesinin geri kalmışlığını temel bir sorun olarak gören Gökalp, olası reform ve çözümleri sürekli gelişen yeni durumlara göre dinamik şekilde tespit etmeye çalışmış ve bu reform ve çözümlerin hayata geçebilmesi için aktif bir toplumsal mücadele yürütmeye çalışmıştır. Bütün bu karmaşık süreci sosyolojik bir ilgiyle de kavramaya ve çözmeye yönelik arzusu, aslında kendisine o dönem için henüz çok yeni olan kuramsal bir ilgi olarak Durkheim bağlantısı nedeniyle sürekli atfedilen pozitivist olduğu yönündeki tespitlerle de çelişen bir durumdur. Gökalp'ın müdahalesiz işleyen bir toplum doğası kavrayışından ziyade siyasetle düzenlenmesi için çaba sarf edilmesi gereken ve bu yüzden de çırpındığı bir toplum kavrayışına sahip olduğu çok açıktır.

¹⁶Nevin Güngör Ergen, " "Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken Sempozyumu" Açılış Konuşması", Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Ed. Nevin Güngör Ergen ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 9,10.

Sosyolojide toplumu reforme etmeye ve sorunları çözmeye yönelik bu eğilimin hala daha güçlü olmadığını eleştirel bir biçimde ortaya koymak için Mills'in yaygın sosyoloji anlayışı ile kendi sosyoloji anlayışını mukayese eden şu ifadelerine bakmak yeterlidir:

Benim sosyal bilim anlayışım son günlere kadar fazla itibarda olan bir sosyal bilim anlayışı olmamıştır. Benim sosyal bilim anlayışım, kamusal nitelikteki büyük sorunlarla ilgili olmayan küçük sorunlar üzerinde duran ve ilerilere "uzanmak" istemeyen ya da içi anlaşılmas ve bulanık bir yığın kavramlarla doldurulmuş görünüşü ciddi kitaplar yazanların; toplumsal sorunlar üzerinde duruyor gibi görünüp de "metodolojik" bir örtü altında bürokratik tekniklerden ibaret bir sosyal bilimcilikten başka bir şey yapmayanların anlayışından bütünüyle farklıdır. Bu sahtekârlıklar, bu örtülü oyunlar, bu ürkeklikler günümüz sosyal bilimlerinde bir bunalıma, bir çıkmaza yol açmakta; hiçbir çözüm de getirmemektedir.¹⁷

Gökalp'ın, Mills'in eleştirdiği sosyoloji geleneğinden işin en başında ayrıldığını, bütün bir sosyolojik çalışmasını kamusal yarara, ülke istikbaline özverili bir şekilde vakfettiğini ifade etmek gerekir. Şimdi bu çerçevede, Gökalp'ın aydın tavrı sergileyerek ortaya koyduğu toplumsal sorumluluk duygusu, milli kültür hassasiyeti, değersel ve ahlaki hassasiyet ve son olarak muasırlaşma/çağdaşlaşma hassasiyeti şeklinde onun meşhur üçlemesine uygun biçimde ele alınacaktır.

Milli Kültür ve Milli Bilinç Hassasiyeti

Toplumsal yaşamın en önemli bütünleştirici unsuru olarak milli kültür, Gökalp'a göre kaynağını halkta bulur. Onun Türkleşmek olarak idealize ettiği milli kültür çerçevesinde Türklük bilincine ve Türklüğün Coğrafi genişliğine özel bir önem verdiğini şiirlerinden anlamak mümkündür. Onun Türkleşme fikrinde önemli bir yer tutan Turan fikri, "Kızılelma" adıyla bütünleştirdiği şiir kitabındaki "Turan" adlı ilk şiirin de konusudur. Gökalp oldukça meşhur olan dizeleriyle, Turan ile ilgili heyecanını şu şekilde ortaya koyar:

Nabızlarımda evet, çünkü ilm için müphem
Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamamıyla,
Damarlarımda yaşar şan ve ihtişamıyla
Oğuzhan işte budur gönlümü eden mülhem:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere, Ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...¹⁸

Görüldüğü gibi bilimsel bir bilgiye dayanmıyor olsa da Oğuz Han destanından aldığı ilhamın Kızılelma ülküsünü bizzat Gökalp'ın kendinde nasıl beslediği böyle ifade edilmektedir. Bu bakımdan şartlara göre Turan ve Kızılelma fikrine yönelik siyasette dalgalanmalar olsa bile, Gökalp'ta yerleşik olan Turan ve Türklük fikrini anlamak için bu dizeler oldukça güçlü fikir vermektedir.

Altın Destan şiiri, Gökalp'ın bugün Türk Dünyası diye ifade edilen Türk Yurtlarındaki sıkıntıları hece vezninde veciz bir şekilde dile getirdiği bir destan şeklinde belirlemektedir. Sözü edilen geniş coğrafyada eski gücünü kaybetmiş olmanın getirdiği türlü olumsuzlukların şiirin kıtalarında ustalıkla işlenmiş olduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse:

Soy atlar küçülmüş, olmuş kurada,
Alplar kız ardında birer hovarda,

¹⁷ Charles Wright Mills, Toplumbilimsel Düşün, Çev. Ünsal Oskay, Der yayınları, İstanbul, 2000, İstanbul, 2000, s.40.

¹⁸ Ziya Gökalp, Kızılelma Şiirler, Haz. Halil İbrahim Şahin, 5. Basım, İstanbul, 2018, s. 22.

Sancağı Unuttuk hangi diyarda,
Altın otağ, altın kazan nerede?
Gideyim, arayım: yazan nerede?¹⁹

Bu dizeler Gökalp'ın, bireylerin samimiyet ve yurtseverlik sadakatlerinde bile sorunlar olmasını eleştiren dolayısıyla Türklük camiasında temelli bir toplumsal gerilemeden şikâyetçi olan tavrını göstermektedir.

Gökalp Kızılelma'da yer alan "Kendine Doğru" adlı şiirde Türklüğün kendi özüne, diline, kolektif benliğine sahip çıkması gerektiğini metaforik bir anlatımla dile getirir. Şiirin bazı dizeleri şöyledir:

Başka dile uymaz annenin sesi
Her sözün arasan vardır Türkçesi,

Dile, yap! Tanrı'nın sensin bileği
Göktürk'ün sendedir yüce dileği.

Demir sana tapar, şimşek baş eğer,
İsteme, sen yarat; görme, sen göster!²⁰

Buradan anlaşılacağı üzere Gökalp, Türkçenin ana dil olarak önemine bir vurgu yapmakta ve dilin zenginliğinin farkında olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Tanrı'nın yarattığı şerefli bir kavim ve kültür olarak Türklüğün, kendini yükselterek fertlerine yaşamsal arzularını gerçekleştirecek bir vasat, bir toplumsal düzen inşa etmesi gerektiği yine dizelerden anlaşılmaktadır. Yine demir ve şimşek üzerinden geliştirilen ifadelerle Gökalp, Türk milletinin de tarih boyunca tıpkı diğer milletlerin de yapmaya çalıştığı gibi, doğaya hükmederek güçlü bir toplum yaşamı, bir uygarlık inşa etmesi gerekliliğini anlatmakta, "isteme, sen yarat" veya "görme, sen göster" diyerek başka kavimler karşısında yenilikleri hep pasif bir şekilde almak, iktibas etmek zorunda kalmak yerine aktif bir medeni gelişmeyle sözü edilen yenilikleri insanlığa sunanın, tecrübe ettirenin biz olmamız gerektiği üzerine hem bir gelişme hem de kolektif bir milli kimlik bilinci vurgusu yapmaktadır.

Gökalp, "Kızılelma" şiirinde, Ay Hanım ve Turgut adlı iki gencin karmaşık sevda hikâyelerinden hareketle Kızılelma ülküsüne ilişkin görüşlerini işlemektedir:

Kızılelma yok mu? Şüphesiz vardır;
Fakat onun semti başka diyardır...

Zemini mefkûre, seması hayal...
Bir gün gerçek, fakat şimdilik masal...

Türk Medeniyeti taklitsiz, sâfi
Doğmadıkça bu yurt kalacak hafî...²¹

Gökalp bu şiirde, Türk yurtlarının adlarından, durumlarından sıklıkla bahsetmekte buna binaen milli kültürdeki zayıflamanın üzerinde durmakta ve Kızılelma'yı inkişaf etmiş bir Türklük ve toplum düzenine bağlı bir ülkü olarak işlemektedir. Şiirde Ay Hanım da sevdasının yanına mefkûreyi koyabilmiş genç bir Bakülü Türk kadını örneğinde Türk kadınına biçilen milli ve gelişmeci karakterin didaktik bir sunumu ve

¹⁹ A.g.e., s. 131.

²⁰ A.g.e., s. 103.

²¹ A.g.e., s. 31-32.

önerisi olarak belirlemektedir. “Kızılelma” şiiri, basıldığı kitaba da adını veren, Türk kimliğinin Turan ve Türk dünyası ölçeğinde çok boyutlu bir biçimde işlendiği, Gökâl’ın sembolik bir şiiri olarak ele alınabilir. Kızılelma ülküsü, Gökâl tarafından, Türk ülkesi medeni gelişimini tamamlamadıkça kendini bir sır olarak koruyan efsanevi bir hedef olarak ele alınmaktadır.

Bu noktada önemli bir tespit, Gökâl’ın şiirlerini Türk halk edebiyatının temel ölçüsü olan hece vezninde yazmış olmasıdır. Hatta Kuş, Gökâl’ın bu noktadaki hassasiyeti ile “Beş Hececiler” (Enis Behiç Koryürek, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhan, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy) olarak adlandırılan şairlerin hece vezninde yazmaları noktasında onları etkileyen mihver şahsiyetlerin en başında geldiğini ifade etmektedir.²²

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, verilen örneklerle Gökâl’ın milli kültür üzerinde Türklük temelli ancak düşülen duruma da eleştirel bir yaklaşım içinde olan bir hassasiyet gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Değer Yönelimli ve Ahlaki Hassasiyet

Ziya Gökâl, sorumluluk ve hassasiyet taşıyan kişilik yapısıyla ve aynı zamanda felsefi ve sosyolojik uzman kimliğiyle toplumsal değerleri öne çıkaran bir düşünürdür. Toplumsal düzeni inşa etme gibi konularda çok çeşitli ödevlerden bahsediyor olması, düzenin muhafaza edilmesi konusundaki ahlaki öğretileri ile de birleşmektedir. Bu noktada İslamlaşmak şeklinde dile getirdiği formülasyon da elbette ki başta ahlak olmak üzere diğerkâmlık, çalışkanlık, dürüstlük gibi erdemleri besleyen bir kaynak olarak sunulmaktadır. Bu temaların, Gökâl’ın şiirlerinde fazlasıyla işlenmiş olduğunu görmek mümkündür. Örneğin bireyde iyi ve kötünün etkileşimi ve mücadelesini çözümleyen “Erenler Nasihati” adlı şiirindeki şu dizeler dikkat çekicidir:

İki mahlûk yaşar sende berâber:
Biri melektir, öteki hayvan..
Hayvana köpek de, istersen arslan,
O da onlar gibi uyur, yer, içer,
Fakat melek vecdi arar dâimâ..²³

Görüldüğü gibi insanın cismani kısmını hayvanlarla eş gören Gökâl, melek olarak nitelendirdiği akli ve ruhunu cismani tarafını aşan, bu sayede manevi bir coşkunluğa ermeye çalışan tarafı olarak takdim etmektedir. İnsanın bu özelliği, birçok bilgi kaynağına göre (bilimsel, sosyolojik, felsefi, dini), onu diğer maddi ve dünyevi varlıklardan ayıran temel karakteristik olarak görülür. Bu anlamda Gökâl’ın, insanı insan yapan temel özellikleri kısacası şiirde geçtiği gibi insanın melek tarafını harekete geçirmek üzere yazdığı, sosyolojik bilgi üretmeye çalıştığı, eğitmeye ve öğretmeye çalıştığı söylenebilir. Devamında gelen şu dizeler, Gökâl’ın hayata, ahlak ve erdemlere karşı sarsılmaz bağlılığını da gösterir niteliktedir:

Meleğin huzuru sükûna muhtâç;
Fakat köpek susmaz, çünkü karnı aç..
(...)
Doyur onu, fakat azdırma zinhâr;
Çünkü ona uyup melek de azar...²⁴

²² Duygu Kuş, “Beş Hececiler”de Bir Değer Olarak “Milli Romantik Duyuş Tarzı” “. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(32), 2014, s.129.

²³ Ziya Gökâl, Ziya Gökâl Külliyyatı - 1: Şiirler ve Halk Masalları, 3. Baskı, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 319.

²⁴ A.g.e., s.320.

Gökalp, bu dizelerden anlaşılacağı gibi, Antik çağ filozoflarından Platon'un ve Aristo'nun meşhur Eros/Logos ve Oikos/Polis* ayırımına denk düşen, arzu ve akıl veya nefis ve akıl şeklinde ifade edilebilecek ayrımı dile getirmektedir. Terbiye edilmemiş, kontrol altına alınmamış veya iradeyle sınırlandırılmamış bir nefsin akli da etkisizleştireceğini düşünen Gökalp, dolayısıyla ortak kamusal/toplumsal yaşamın da mayası olan ahlak ve erdemlerin de geçerliliğini yitireceğini ima etmektedir. Bu durumda ortaya çıkacak olan şey ise, Gökalp'in o dönem için mevcut olduğunu düşündüğü ve rehabilite etmek için mücadele ettiği toplumsal karmaşa, kargaşa, anomi veya geri kalmışlıktır.

Türk milletinin hak ve adalet fikirlerine ne kadar önem veren bir millet olduğunu hem vurgulayan hem de bunu şiir vasıtasıyla kültür aktarımını sağlayacak bir öğreti olarak ortaya koymaya çalışan Gökalp, "Büyük Azm" adlı şiirinde hak, adalet ve hürriyet kavramlarını da uğruna ölünecek birer erdem olarak ele almaktadır:

Hakka râzı bir kavmiz; mefkûremiz adâlet,
Nâmert bir düşman bizi ezmeğe etti niyet,
Milletce verdik karar: Ya ölüm, ya hürriyet
(...)
Biz sulhçu bir milletiz, kılıcımız kalkandır,
Lâkin Ehl-i salibler hâlâ bize düşmandır,
Hakkı tanıttıracak, kan, kan yine kandır²⁵

Yine Türk milletine atfettiği barışçı bir millet olma özelliği de çok değerlidir. İdeolojik tartışmalar çerçevesinde hemen karşı cephe alınıp bunun böyle olmadığını öne sürecekler olacaktır ama bu dizeler Türk milletinin kendine atfettiği ve tarihsel dayanakları da olan bir özelliğe işaret etmektedir. Bunların ötesinde, yine öğretici ve öykünülen bir içerik olması bağlamında da oldukça değerlidir. Sivilleri, yaşlıları, çocukları bile kayıtsız şartsız öldürebileceğini deklare edenlerin bulunduğu bugünün dünyasında Gökalp'in dizeleri oldukça anlamlı ve eğitimidir. Bu arada son dizede Gökalp, gerekiyorsa kanını feda ederek hakkı yükselten vatan savunmasının önemine de işaret etmektedir.

Yine İslami değerlerin toplum yaşantısında iyilik ve kötülük gerilimini nasıl yönettiğini örneklemek üzere Namaz adlı şiirde verilen dizeler oldukça önemlidir:

Namaz nedir? Edeb ile Huzûr'una çıkararak
Bizi yoktan yaratana gönlümüzü açmaktır.
Bu dünyanın çirkin, iğrenç işlerinden bıkararak,
Bir lahzacık Arş'a uçmak, Cehennem'den kaçmaktır.

İnsan-oğlu bir canavar iken, anı bir melek
Yapan Hakk'ın korkusudur, sevgisidir, emridir;
Beş vakitte namaz bile bu hisleri vererek
Kötülükten iğrendirir, iyiliği sevdirebilir.²⁶

Gökalp, inançların araçsallaştırıldığı bugünün koşullarına adeta nazire yaparcasına namazı İslam'ın temel kaynaklarında vurgulandığı gibi kötülükten kaçış, iyiliğe, sevgiye ve elbette ki Tanrı'ya/Allah'a yönelme, bir iyilik hali olarak tasvir etmektedir. İslam'ın topluluk şuuruna bağlı olarak oldukça problemlili varyasyonlarının ortaya çıktığı bugünün koşullarında, Gökalp'in akliselim bir yaklaşımı temsil ettiği söylenebilir.

* Bu ayırımların ayrıntılı bilgisi için bkz. Sunar, İlkey. *Düşün ve Toplum*, 3. Baskı, Ankara: Doruk Yayınları, 1999.

²⁵ A.g.e., s. 322.

²⁶ A.g.e., s. 243.

Gökalp, yukarıda ele alınan şiirlerinde de görüldüğü gibi, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran özelliği olarak değer yönelimli, ahlaki ve erdemli davranışlar sergileyebilmesini hem evrensel/felsefi düzeyde hem de Türk Milleti'ne ilişkin hususlar çerçevesinde sanatsal bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlamda değerlerin egemen olduğu bir toplum yaşamı açısından dini motiflerin de önemini vurgulayan, onların asli işlevlerini hatırlatan dizeler üretmiştir.

Muasırlaşma / Çağdaşlaşma Hassasiyeti

Gökalp şiirlerinde toplumsal sorumluluk duygusunun ve düşüncesinin işlendiği bir başka çerçeve, bu çalışma bağlamında değerlendirilmeye çalışılan son bağlam, bugün Türkçe sosyoloji terminolojisinde modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramlarla ifade edilen ama gelişme, kalkınma kavramlarıyla da yakından ilinti olan, Gökalp'ın kendi söyleminde "muasırlaşma" olarak geçen konudur. Söz konusu şiirler, Gökalp'ın geri kalmışlığın kısır döngüsünün kırılarak çağdaş bir medeniyet seviyesine ulaşılması için birçok toplumsal ve mesleki kategoriye ödevler atfettiği, yine öğretici nitelikte yazdığı şiirlerdir. Bir hususun altını çizmek gerekirse, burada ele alınan üç temel tema, Gökalp'ın şiirlerinde birbirinden yalıtılmış biçimde değil, birçok şiirde birlikte ele alınan temalardır. Bu anlamda muasırlaşmak için de rasyonel, ahlaklı, erdemli, değer yönelimli, dürüst, çalışkan, emektar bireylere ihtiyaç vardır. Bu bölümde ele alınan şiirlerde bu bağlam gözden kaçırılmamalı, Gökalp'ın muasırlaşmayı ahlaki değerlerden soyut, mekanik bir süreç olarak düşünmediği gözden kaçırılmamalıdır.

Gökalp'ın muasırlaşmaya ilişkin tutkulu tavrı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e atfen yazdığı "İstid'â" adlı şiirde şöyle belirginleşmektedir:

Bu yurd mahrûm düzenlikten, umrândan..
Köylülerin nasibi yok irfândan;
Ey kurtaran bizi zâlim Yunan'dan!
Kurtar bizi daha birçok düşmandan!

Medeniyet gerçi bize uzaktır;
Mefkuremiz güneş kadar parlaktır..
Bütün millet yükselmeğe müştaktır:
Kurtar bizi cehâletten noxsândan!²⁷

Gökalp, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toplumun düzene muhtaç oluşundan köylülerin geri kalmışlığına kadar toplumsal yaşamı çevreleyen bütün problemlere ilişkin bir reform çağrısında bulunmakta, bu süreçte Atatürk'e de doğal olarak bir lokomotif ve kurtarıcılık rolü atfetmektedir. Türk halkının, uzağında kalmış olmasına rağmen medeniyete hasret olduğunu ve aslında çağı yakalamaya uygun bir düşünce yapısına sahip olduğunu bu noktada cehaletten kurtarma ve eksiklikleri giderme rolünün de yine Atatürk'e ait olduğunu belirtmektedir. Yine aynı şiirde;

Harpte nasıl ün saldıysa her nefer,
Tezgâhta da san'atna versin fer..
Kazanalım her hünerde bir zafer:
Kurtar bizi iktisâdi buhrândan

Mektep, müze, dârü'l-fünûn isteriz;
Halkçılığa uyar kanûn isteriz;
Terâkkimiz her ân koşsun isteriz:
Kurtar bizi beyne'l-milel hüsrândan!²⁸

²⁷ A.g.e., s. 291.

Savaşta elde edilen zaferin medeni gelişmeler sahasında da devam etmesi gerektiğini tezgâh ve san'at örnekleriyle vurgulayan Gökalp'ın, endüstri, ticaret, zanaat, üretim vs. gibi çağdaş ekonomi ve üretimin şekillendiği sahalarla gönderme yapmakta olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle Osmanlının gerileme ve çöküş dönemleri boyunca iyice derinleşmiş olan ekonomik çöküşün ve buhranın tersine çevrilmesi konusundaki arzu dile getirilmiş olmaktadır. Üstte yer verilen son kıtada, sürekli gelişebilmek için eğitimi, sanatı, bilimi temsil eden kurumlara olan ihtiyaç, çağdaş yasal düzenlemelerin gerekliliği vurgulanmıştır. Gökalp, uluslararası sistemde düşülen bu aciz durumdan kurtulmak için yukarıda sayılan yenilikleri hayata geçirecek güç olarak yine Atatürk'e işaret etmektedir.

Çağdaş toplumsal dönüşümün etkilediği önemli alanlardan birisi de toprak mülkiyetidir. Batıda kölelik tecrübesine dayanan feodal sistemin kapitalizme dönüşüm sürecinde ülkelere göre değişkenlik gösteren dönüşümler yaşandığı bilinmektedir. Osmanlı-Türk toplum yapısı açısından bakıldığında, güçlü merkezi devlet ve tımar sistemi nedeniyle tarımsal arazinin büyük kısmı mülkiyet kurumu dışında tutulmuştur. Buna rağmen süreç içinde meydana gelen çözümler nedeniyle Anadolu'da büyük toprak mülkiyetine dayanan toprak ağalığı olgusu gelişmiş, bu durum toplumsal yapıdaki önemli sorunlardan biri olarak belirginleşmeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde toprak reformu konusunun hep önemli bir hedef olarak değerlendirilmesi ve bu konuda yoğun tartışmalar olmasına rağmen arzu edilen düzenlemenin tam anlamıyla gerçekleşmesi maalesef mümkün olamamıştır. Gökalp "Ağa Kimdir?" adlı, bir çocukla babasının diyalogunu canlandıran şiirde, "ağa" kavramına yüklediği olumluluk nedeniyle ağa ile toprak ağalığını birbirinden ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda emeğiyle dürüstçe geçinmeye çalışan yurttaşları gerçek ağalar olarak kodladığı buna karşın büyük toprak mülkiyetine sahip şahısları ise zorbalılar olarak kodladığı görülmektedir:

"Baba! N' için bu hürriyet çıkalı,
Ağaların kapuları kapalı?,,

"Çünkü, oğlum, onlar ağa değildi,
Şimdi ağa kim olduğu bilindi.,,

"Kimdir Ağa?,,
"Bizim rencber, Mustafa!
"Çünkü hergün o çift sürer, biz safâ.,,

"Babacığım, o âdi bir hizmetçi!.,,
"Hidmet etmek değil mi en birinci

"Vazifemiz, insanlığa kim hizmet
"Eder ise onu sever hürriyet..

"Hürriyet'ten evvel beylik, ağalık,
"Zorbalara olmuş idi Arpalık.

"Tarlalarda alın-teri dökenler
Zorbalara kulluk eder, dayak yer,

Köpeklerden daha sefil yaşardı;
Şimdi artık o zulümler kalmadı.
(...)

²⁸ A.g.e., s. 291.

“Babacığım! Bu hürriyet pek tatlı
“Bir şey imiş, insanları kanatlı

“Birer melek, birer hûri yapacak...
“Yalnız, bizden ister dâim çalışmak..

“Çalışmaktır insanların şerefi,
“Çalışkandır eşreflerin eşrefi.

“Çalışanı Tanrı sever, kul sever,
Hak yolunda ameledir kâsibler.

Görüldüğü gibi bu şiir²⁹, Gökalp'ın ağalık sisteminin ne kadar problemlili ve bir anlamda insanlık dışı bir sistem olduğuna dair düşüncelerini gösterdiği gibi, bu sistemin kalkacak olmasından duyduğu üst düzey memnuniyeti de belli etmektedir. Ancak Gökalp'ın şiirde “kalmadı” diyerek etkisini yitirdiğini ifade ettiği, kabile-aşiret şuurunu ve ilişkilerine dayalı ağalık rejiminin Türkiye’de tamamen ortadan kalktığını söylemek maalesef mümkün görünmektedir. Bu konuda, merhum Kemal Sunal’la özdeşleşen, Türkiye’de özellikle Güneydoğu bölgesindeki ağalık düzenini mizahi ve eleştirel bir biçimde ele alan filmleri hatırlatmak yeterli olacaktır. Bütün bu değerlendirmeler birey ve vatandaşlık temelinde çağdaş dünyadaki genel temayülü ifade etmektedir. Birey elbette ki küçük ve büyük toplumsal aidiyetleri temelinde dayanışmacı ruhunu sürdürecektir ancak bu toplumsal ilişkiler ağına rasyonel ve ahlaki hassasiyeti artmış bir birey olarak katılacaktır. Gökalp'ın da vurguladığı nokta burasıdır.

Gökalp toplumsal düzenin çekirdeği olan aileyi, kadının ailedeki rolü üzerinden ele aldığı görülmektedir. Kadının toplumsal rollerinde bir iyileştirme olmadan aile ve toplum yaşamının da arzu edilen biçimiyle tamamlanamayacağını ifade eden Gökalp, bunun için kadının sosyal, ekonomik ve kültürel yaşama yetkin bir birey olarak katılımının önemi üzerinde durmaktadır. “Aile” adlı şiirinde bu hususu şu şekilde dile getirmektedir:

Âiledir bu milletin, bu devletin esâsı
Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayât....³⁰

Çağdaş dünyada kadının toplumsal yaşama aktif katılımı, Gökalp'ın aile, millet ve devlet hayatı açısından gerekli gördüğü bir muasırlaşma alanı olarak belirlemektedir. Aksi takdirde aile, millet ve devlet hayatı yarım kalacak, tamamlanamayacaktır.

Yine çağdaş dünyanın önemli karakteristik özelliklerinden biri olan artan mesleki farklılaşma konusu da Gökalp'ın üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Mesleklerin dürüstlük ve çalışkanlık erdemleriyle icra edilmesini medeni gelişmenin önemli bir gerekliliği olarak gören Gökalp, yazdığı şiirlerde esnaflık ve çeşitli mesleklere yönelik eğitici vurgular yapmıştır. “Esnaf Destanı” adlı şiirde Gökalp, 27 adet mesleğin adını dizelerde geçirmekte ve bu mesleklere ilişkin ahlaki ve gelişmeye yönelik idealleri dile getirmektedir.

Biliniz biz esnaf çalışacağız,
Ne varsa fen, hüner alışacağız,
San’atte Firenk’le yarışacağız,
Yurdu kurtamağa peymânımız var.

Dinimiz ne imiş anlayacağız,
Terakkiye gönül bağlayacağız,

²⁹ A.g.e., s.314-315.

³⁰ A.g.e., s. 116.

Bir hızla beşyüz yıl atlayacağız
Durmak olmaz, pek az zamânımız var.³¹

Bu dizeler, esnafları adeta çalışmaya, bilimsel yeniliklere açık olmaya, çağdaş dünyayla rekabet edecek bir iş kalitesine, arı duru bir din kültürüyle beslenmiş esnaf ahlakına, ilerlemeci bir zihniyete davet etmektedir. Bu beklenti, Gökalp tarafından Batı medeniyeti ile açılan farkın kapanması için toplumsal bir zorunluluk, memleket sevgisinin bir gerekliliği olarak görülmektedir. Türkiye'deki dünya normallerinin üzerinde bulunan kayıt dışı ekonomi sorunu dikkate alındığında Gökalp'ın vurguladığı hususların ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır.

Görüldüğü gibi Gökalp milli ve kültürel hassasiyetlerine rağmen muasırlaşma yani çağdaşlaşma konusunun temel kulvarlarına ilişkin hassasiyetlerini yoğun bir şekilde dile getirmiştir. Bilime, fenne, sanata, hukuka, adalete, eşitliğe, aileye, kadına, üretime, yeniliğe vb. pek çok hususa ilişkin vurgusu, onun gelişmeci ama aynı zamanda toplumsal hassasiyetlerle örülü halkçı düşünce yapısından ileri gelmektedir.

Sonuç

Ziya Gökalp, toplumsal dönüşüm sancılarının zirveye ulaştığı bir dönemde çok yönlü aydın kimliğinin yanında kurucu bir sosyolog olarak öne çıkmıştır. Osmanlı'nın çöküş sancılarında Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumsal yaşamın değişime gebe sorunlarına büyük bir sahiplenme ve içselleştirmeyle karşılık veren Gökalp, bu tavrıyla Türk Düşüncesinin önemli bir temsilcisi haline gelmiştir. Türk halkının sorunlarının çözülmesine ilişkin yüksek hassasiyeti onu edebiyat, bilim, felsefe ve politika gibi birçok alanda aktif bir şahsiyet haline getirmiştir. Sözelimi toplumsal sorunları bilimsel sosyolojik olarak incelemek onun için yeterli olmamış, aynı konuları milletinin şiirsel üslubu olan hece ölçüsünü kullanarak eleştirel ve öğretici biçimde sunmuştur. Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekirse, Gökalp'ın şiirleri, yeni bir mecra olarak zorlama şiirler yazmak girişimi olarak değil, apaçık olan şiirsel ifade yeteneğini toplumsal konulara uyarlanması olarak görülmelidir. Buna rağmen Gökalp şiirinin edebiyat alanında politik olarak kodlanması, sosyolojide de ise şiir olduğu için dikkatten uzak kalması, önemli bir sanatsal ve düşünsel hazinenin potansiyelinin atıl kalmasına neden olmaktadır. Bu anlamda bu şiirlerin daha fazla ilgiyi hak ettiğinin altı çizilmelidir.

Farklı tasnifler yapmak mümkün olmakla birlikte bu çalışmada Gökalp'ın toplumsal bütünlüğe ilişkin tutkulu bağlılığı; milli kültürel anlamda Türklüğe, ahlaki anlamda İslam'a ve sağlıklı bir toplumsal işleyiş anlamında çağdaşlaşmaya, uygar olmaya yönelik hassasiyeti temelinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada örneklenen şiirlerin de gösterdiği gibi Gökalp, bireysel eylemin güçlü toplumsal hassasiyetle inşa edilmesi gerektiğini kavramış ve bunu hep öğretici biçimde vurgulamış bir sosyolog ve aydındır. Şiirlerinde erkeğe, kadına, çocuğa, aileye, farklı meslek erbaplarına, çiftçilere, köylülere, aydınlara, askerlere vs. kısacası bütün bir millete/topluma seslenmesi de bu nedenledir. Güçlü bir toplumun egoyu öldürmekle değil fakat kontrol etmekle mümkün olduğunu düşünen Gökalp, toplumsal hassasiyetin iyi bir yaşamın temeli olduğunu her defasında açık veya örtülü vurgulamaktadır. Bu konuda Tanrı'dan arzusunu şöyle ifade etmektedir:

Yüce Tanrı'm, Sen'den iki recâm var
Yurdum mes'ûd olsun, yuvam bahtiyâr³²

³¹ A.g.e., s. 86.

³² A.g.e, s. 321.

Bu dize, Gökalp'ın hayattaki en büyük beklentisinin biri küçük diğeri büyük ama birey yaşamının en önemli iki kolektif aidiyeti olan aile ve topluma yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bu iki düzeyde gelişmiş bir birey şuuru inşa etmek, toplumsal yaşam açısından vazgeçilmez çok boyutlu bir ödev olarak ifade edilebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, toplumsal sorumluluk hassasiyeti Gökalp'ın sadece şiirlerinin teması değil, onun bütün bir biyografisinin ana temasıdır. Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "fikir babam" diyerek takdim ettiği ve üstün bir entelektüel miras bırakan Gökalp'ı sosyolojik-felsefi mirasından ve elbette ki bu çalışmada da gerekçelendirilmeye çalışıldığı gibi şiirlerinden de takip etme sorumluluğu birer sosyolog, birer aydın, birer yurttaş ve topyekûn bir halk olarak Türk toplumuna düşmektedir. Gökalp'ın çalışmalarını, Türkiye'de toplumsal yaşamın gelişimi ve kalitesi açısından eşsiz değere sahip bir düşünsel miras olarak tanımlamak çok doğru olacaktır.

Kaynakça

Akkutay, Ülker. "Küreselleşme Sürecinde Gökalp'ın Eğitim Görüşlerinin Yorumlanması", *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ed. Nevin Güngör Ergan ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 23-30.

Berkes, Niyazi. *Türk Düşüncesinde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.

Dikeçligil, Beylü. "Yeni Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp'te Kültür Kavramının Analizi", *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ed. Nevin Güngör Ergan ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 31-42.

Eğribel, Ertan. "Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sebahattin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu", *Sosyoloji ve Coğrafya: Süha Güney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı*, Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 236-249.

Eröz, Mehmet. *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, 4. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Gökalp, Ziya. *Kızılelma Şiirler*, Haz. Halil İbrahim Şahin, 5. Basım, İstanbul, 2018.

Gökalp, Ziya. *Ziya Gökalp Külliyyatı - 1: Şiirler ve Halk Masalları*, 3. Baskı, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Güngör Ergan, Nevin. " "Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken Sempozyumu" Açılış Konuşması", *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ed. Nevin Güngör Ergan ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 9-11.

Güngör, Erol. *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, 1998.

Heyd, Uriel. *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

İnalçık, Halil. "Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 3 Sayı: 12, 2000, s. 9-33.

Kuş, Duygu. " "Beş Hececiler" de Bir Değer Olarak "Milli Romantik Duyuş Tarzı" ", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 32, 2014, s. 127-133.

Mills, Charles Wright. *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Sarıbay, Ali Yaşar. "Global Toplumda Ziya Gökalp'i Okumak", Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Ed. Nevin Güngör Ergan ve diğerleri Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 43-46.

Sunar, İlkay. *Düşün ve Toplum*, 3. Baskı, Ankara: Doruk Yayınları, 1999.

Şapolyo, Enver Benhan. *Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, 2. Baskı, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1974.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Türkdoğan, Orhan. *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Türkdoğan, Orhan. *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.
--

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur
--